

ACADEMIA ROMÂNĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ
ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

*Symbolism și memorie istorică în ornamentația arhitecturală a
Clujului, din secolul al XIX-lea până la începutul Primului Război Mondial*

Teză de doctorat

Doctorand: Emilia Mățan Dragoste

Conducător științific: CSI dr. Stelian Mândruț

Cluj-Napoca

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	2
<i>Introducere</i>	10
<i>Orașul Cluj – un studiu de caz relevant pentru Transilvania</i>	11
<i>Istoriografia temei</i>	16
<i>Metodologie și surse</i>	23
<i>Impactul lucrării</i>	33
<i>Structura lucrării</i>	33
<i>I. Ornamentația arhitecturală - un reper important în modernizarea urbanistică a Clujului</i>	35
<i>I.1. Ornamentul arhitectural și spațiul urban</i>	35
<i>I.2. Repertoriul motivelor decorative</i>	58
<i>II. Valențe simbolice ale ornamentației arhitecturale clujene</i>	126
<i>II.1. Simbolismul ornamentului arhitectural</i>	126
<i>II.2. Decorația simbolică a clădirilor de cult clujene</i>	135
<i>II.3. Rolul ornamentului arhitectural în comunicarea statutului elitelor clujene: nobilimea și burghezia</i>	159
<i>II.3. Rolul ornamentului arhitectural în simbolizarea funcției utilitare a edificiilor</i>	181
<i>III. Identitate locală și națională în ornamentația arhitecturală clujeană</i>	198
<i>Concluzii</i>	220
<i>Glosar</i>	225
<i>Bibliografie generală</i>	231

Symbolism și memorie istorică în ornamentația arhitecturală a Clujului, din secolul al XIX-lea până la începutul Primului Război Mondial

Rezumat

Cuvinte-cheie: ornament arhitectural, Cluj, forme simbolice, context istoric local, identitate națională, prestigiu social.

Unul dintre criteriile la care se apelează cel mai des atunci când se stabilește frumusețea unui oraș este arhitectura acestuia. Dispuse haotic într-o iregularitate aproape organică sau urmând trame sever geometrizate ca în ficțiunile utopice, expunând complicate decoruri ori, din contră, mizând doar pe jocul volumelor purificate, edificiile unui oraș nu au întotdeauna șansa de a captiva estetic, dar pot deveni, în mod cert, interlocutori autentici și sinceri într-un dialog inițiat de vizitatorul curios cu privire la noul spațiu. Deoarece acestea „vorbesc” despre orizontul cultural al locuitorilor și contextul socio-politic și economic al orașului în care acestea au fost edificate.

Contribuind la configurarea stilurilor arhitecturale, ornamentele aplicate pe exteriorul clădirilor comunică, la rândul lor, informații despre cadrul în care acestea se manifestă, completând ceea ce construcția în sine nu reușește să transmită. Investite cu rolul principal de a individualiza edificiul, motivele decorative înfățișând forme vegetale, zoomorfe, antropomorfe și geometrice își pot asocia o dimensiune simbolizatoare care se intersectează cu valențele simbolice deținute de clădire. Este important de subliniat că relevarea condiției de simbol face abstracție de statutul lor de elemente dispensabile, repetitive și reproductibile, pentru a le lua în considerare ca expresii ale specificului unei comunități.

De asemenea, natura lor figurativă sau abstractă nu deține un înțeles intrinsec, ci devine una simbolizatoare doar dacă, în confruntarea dintre orizontul cultural al privitorului și reprezentarea ornamentală, este asigurat un sistem comun de convenții interpretative care să facă posibilă comunicarea sensurilor. Așadar, orice ornament își construiește înțelesurile în funcție de convențiile dominante într-un anumit context cultural și de strategiile de „lectură” ale creatorului care îl proiectează, ale comanditarului pentru care este realizat și ale publicului care îl contemplă.

Cu toate acestea, ținând cont că funcția principală a decorului este de a atrage atenția asupra construcției, trebuie evitat riscul de a atribui semnificații în absența unei componente simbolizatoare. În schimb, privilegierea ornamentalului cu o atenție aparte, merit să-l releve

ca pe un element estetic independent de suprafața arhitecturală reprezintă un demers care, deși este necanonic, se conformează sensibilității omului actual. Pentru acesta, caracterul periferic al decorului și natura sa ambiguă combinând spectacularul cu banalul nu sunt criterii eliminatorii în stabilirea a ceea ce merită să atragă curiozitatea. De altfel, această atitudine se reflectă în paradigma contemporană a cercetării care valorizează detaliul și marginalul ca subiecte eminentemente științifice.

Perioada în care ornamentului arhitectural i se atribuie un rol decisiv în definitivarea unei creații arhitecturale și în conturarea identității vizuale a centrelor urbane europene se extinde până la jumătatea veacului al XX-lea, când orientarea modernistă, cea care statuează arhitectura ca o artă a categoriilor spațiale, îl exclude de pe suprafața arhitecturală. În secolul al XIX-lea și debutul celui următor, în care istorismul ia amploare în arhitectură, prin recrudescența stilurilor în ipostaze *neo* (neoclasicism, neogotic, neobaroc, neorenascentism), decorul aplicat pe fațade se impune ca un mijloc indispensabil în procesul de întregire stilistică a edificiilor. Același statut îl deține în eclectism, curentul arhitectural dominant începând cu a doua jumătate a veacului XIX. În cadrul acestuia, ornamentația refuză cantonarea în orice dogmatism stilistic și compozițional în favoarea libertății de a combina pe exteriorul aceleiași clădiri elemente din tradiții arhitecturale diferite. Ridicarea industriei decorative la rangul de artă, integrarea tehnicilor și obiectelor industriale în actul creator, ascensiunea produselor în serie în defavoarea celor proprii artizanatului artistic, factori prielnici decorării eclecticice, ajung să genereze atât reacții de contestare a exceselor ornamentale, cât și tendințe de desprindere de sub dominația tradiției arhitecturale clasiciste. Primele încercări în această direcție aparțin mișcărilor grupate sub sintagma generică de *Art Nouveau*, *Stil 1900* sau *Secession*. Acestea valorifică progresul tehnologic pentru a îmbunătăți infrastructura construcțiilor, modifică relația dintre ornament și suprafața arhitecturală în sensul fuzionării dintre acestea și îmbogățesc repertoriul motivelor decorative prin inspirația din alte surse decât cele oferite de fondul umanist greco-latin. Alte inovații de la nivelul ornamentelor se evidențiază în exagerarea dimensiunilor, impresia de vitalitate, geometrizări în spirit ludic, dar și în suprafețe arhitecturale marcate de austeritate. Dincolo de diferențele existente între orientările istorismului eclectic și cele de tip *Art Nouveau*, este important de subliniat că acestea au ca numitor comun privilegierea ornamentalului în relația acestuia cu suprafața arhitecturală. Deopotrivă, „podoabele” care înfrumusețază clădirile realizate în aceste stiluri comunică valori și conținuturi specifice secolului al XIX-lea și primelor două decenii din veacul următor.

Dubla valoare a motivelor decorative, de a înfrumuseța și de a încorpora semnificații, se reflectă edificator în ornamentele expuse de clădirile orașului Cluj din secolul al XIX-lea,

până la începutul Primului Război Mondial. În acest interval temporal, arhitectura locală, urmând tendințele stilistice continentale a asimilat, rând pe rând, neoclasicismul, istorismul, eclectismul și orientările *Art Nouveau*. Fiecare dintre aceste stiluri a introdus în ambianța urbană propria ornamentație arhitecturală care, alături de cea aparținând anterior veacului al XIX-lea, a contribuit la identitatea estetică actuală a localității. Totodată, specificul arhitectural și decorativ s-a adaptat conjuncturii istorice în care a evoluat Clujul în această perioadă. De aceea, repertoriul ornamental nu este doar un simplu ansamblu de forme aride, ci este capabil de a concentra conținuturi simbolice trimitând la realitatea socială, culturală și spirituală a comunității clujene.

Lucrarea *Symbolism și memorie istorică în ornamentația arhitecturală a Clujului, din secolul al XIX-lea până la începutul Primului Război Mondial* vizează identificarea dimensiunii simbolice existente în decorul edificiilor clujene. Prezentarea manierei în care ornamentele de pe fațadele clădirilor își particularizează funcțiile estetice și simbolizatoare se oprește la momentul 1914, întrucât acestuia îi urmează o perioadă de ample prefaceri ale contextului politic regional, care culminează, în 1918, cu încorporarea Transilvaniei în România Mare. Acestui aspect al transformărilor de ordin politic i se alătură și cel legat de modificarea paradigmei estetice privind relația dintre ornament și structura arhitecturală. Astfel, începând cu primele decenii ale secolului al XX-lea, arta de a construi se înfăptuiește din ce în ce mai des în funcție de principiile moderniste ale funcționalismului și raționalismului, fapt care va conduce inevitabil la eliminarea decorului aplicat.

Considerăm că abordarea problematicii decorației arhitecturii clujene din segmentul temporal menționat anterior este un demers util întrucât aduce perspective clarificatoare și asupra particularităților ornamentale ale altor centre urbane transilvănene. Dincolo de ambianța proprie, Clujul deține la comun cu alte orașe din regiune o serie de trăsături, identificabile, de altfel, și în alte localități din Europa Centrală. Asemănările rezultate în urma influenței unor factori relativ identici din punct de vedere economic, social și politici se evidențiază la nivelul proiectelor urbanistice și arhitecturale. Adoptarea modelul vienez al marelui bulevard, amenajat cu edificii publice de însemnătate în viața comunității, precum teatrul, bănci, universitate etc. , alinierea clădirilor la frontul străzii, prioritatea acordată împodobirii fațadei principale sunt câteva dintre elementele specifice Clujului, altor orașe transilvănene și din centrul continentului. La aceste caracteristici adăugăm și pe aceea care se referă la faptul că operațiunile de sistematizare și modernizare au ținut cont de contribuția decorației arhitecturale la personalitatea vizuală a fiecărui spațiu urban în parte.

Într-o altă ordine de idei, investigarea plasticii arhitecturale clujene reprezintă, în același timp, o ocazie de relevare a specificității culturale a unui centru urban marcat de coexistența mai multor comunități etnice, precum cea a românilor, sașilor, maghiarilor și evreilor. În intervalul temporal urmărit de noi, Clujul, asemenea oricărui oraș central-european, este marcat de multiculturalitate. Dincolo de modelul cosmopolit și supranațional, declarat de către forurile conducătoare, în spațiul urban local ca și în alte localități din regiune, fiecare cultură este preocupată să-și afirme identitatea în defavoarea celeilalte. (Singurele orașe considerate a fi mai apropiate de modelul multiculturalist sunt Viena și Cernăuți.) În ceea ce privește urbea clujeană, cea care se impune este cultura maghiară, avantajată fiind de moștenirea unei tradiții politice și administrative, anterioare veacului al XIX-lea. În acest context, arhitectura, respectiv decorația arhitecturală sunt percepute, asemenea literaturii și limbii, ca deținătoare ale spiritului comunității maghiare. Evoluția arhitecturii clujene din perioada Dualismului (1867-1918) ilustrează, cu elocvență, valorificarea ornamenticii edificiilor în scopul consolidării statului național ungar.

În *Introducere* am înfățișat argumentele care au stat la baza inițierii prezentei cercetări științifice. În acest sens, am arătat că ornamentul arhitectural nu poate fi redus la simplul rol de a împodobi o clădire, subliniind că acesta se impune a fi abordat și în calitate de simbol. Pentru a confirma această componentă simbolică, am ales decorația arhitecturală a orașului Cluj din perioada secolului al XIX-lea și primele două decenii ale celui următor. Am considerat necesar să expunem considerațiile care au justificat această alegere. De aceea, am înfățișat informațiile esențiale privind evoluția generală a orașului între limitele cronologice fixate de noi.

Un alt aspect conținut în această primă secțiune a lucrării noastre a vizat evidențierea istoriografiei românești care a avut ca subiect plastica decorativă a exteriorului construcțiilor. Am ținut să reliefăm mai cu seamă lucrările care au oferit studiului nostru resurse consistente de documentare și modele de investigare științifică adecvate studiului ornamentului. Dincolo de aceste contribuții, afirmăm că decorul arhitectural este o temă care nu s-a bucurat de o atenție deosebită în studiile de specialitate autohtone.

În această parte introductivă, o chestiune de neevitat a fost prezentarea metodologiei aplicate de noi pentru a identifica valențele simbolice ale ornamentației clujene. Am arătat că cercetarea noastră a mizat pe îmbinarea dintre analiza morfologică și stilistică și chestionarea dimensiunii simbolizatoare a motivelor decorative. Acest din urmă demers a fost însoțit de reliefarea coordonatelor istorice, politice, sociale și artistice ale cadrului general clujean din secolul al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Consultarea dicționarelor de simboluri și a studiilor despre componenta simbolică în artele plastice a fost, de asemenea, necesară pentru a

valida și desluși semnificațiile stratificate în reprezentarea ornamentală și, totodată, pentru a semnala modul în care acestea au fost adaptate sau nu la esențializarea specificului cultural clujean. Astfel, analiza noastră a urmărit dacă ornamentația clădirilor și-a însușit simboluri legate de prestigiul social, de exprimarea funcției clădirilor ori de reprezentarea unor strategii identitare sau statale. Menționăm că ne-am asumat să aplicăm atât metode de investigare specifice istoriei artei și istoriei, cât și un instrumentar de cercetare utilizat de discipline mai noi, ca antropologia, sociologia și semiotica.

În primul capitol, *Ornamentația arhitecturală – un reper important în modernizarea urbanistică a Clujului* am abordat problematica decorului exterior al clădirilor prin raportare la evoluția urbanistică, evidențiind situațiile când acesta a fost luat în considerare în procesul local de sistematizare urbană. Deopotrivă, am comparat specificul urbanistic clujean cu cel din alte localități din spațiul românesc, precum Sibiu, Brașov și Timișoara și cel regional (de exemplu, Viena, Budapesta sau Cernăuți) relevând prezența unor trăsături comune. Una dintre acestea se referă tocmai la faptul că, în toate orașele vizate, transformările de ordin urbanistic au pus accentul pe decorația construcțiilor. Am subliniat, totodată, că favorizarea laturii decorative se datorează înseși principiilor estetice privitoare la arta arhitecturii, care, în răstimpul temporal vizat de noi, desemnează ornamentul ca esențial în definitivarea stilurilor arhitecturale. În acest sens, am descris particularitățile stilistice și formale ale ornamentelor din perspectiva contribuției lor la conturarea edificiilor clujene ca structuri neoclasice, istoriste, eclectice și *Secession*.

În a doua parte a acestui capitol, am trecut în revistă repertoriul motivelor care alcătuiesc ornamentația locală. Nu ne-am propus o inventariere exhaustivă, ci am realizat selecția în funcție de relevanța lor în peisajul arhitectural, de specificul aplicării principiilor decorării și de maniera de a transpune și adapta în spațiul local tendințe stilistice europene. Am arătat, de asemenea, că unele tipologii ornamentale se regăsesc și în decorul arhitectural anterior perioadei vizate de noi, după cum, altele, împrumutate din tradiția occidentală contribuie la înnoirea inventarului local. De pildă, unul dintre acestea, mascheronul, este utilizat în peisajul eclectic clujean într-o multitudine de variante. De altfel, în studiul nostru de caz dedicat acestuia am arătat cum sunt instrumentate în ambianța orașului resursele de expresivitate ale acestui motiv.

În al doilea capitol, *Valențe simbolice ale ornamentației arhitecturale clujene*, cel mai vast în economia lucrării, am tratat subiectul central al lucrării noastre, analiza problematicii simbolice de la nivelul decorului arhitectural clujean.

Acest capitol s-a deschis cu o expunere a contextelor culturale care i-au acordat ornamentului aplicat pe edificii rolul de a simboliza. Una dintre concluziile pe care le-am extras în urma acestei incursiuni în istoria arhitecturii europene arată că, dincolo de predispoziția naturală a omului pentru împodobire, plăcerea de a decora s-a asociat frecvent cu tendința de a transforma ornamentul într-o expresie simbolică integrată manifestărilor religioase, îndeletnicirilor și respectiv, ierarhiilor sociale. Însă de-a lungul evoluției arhitecturii, încărcătura simbolică a unor reprezentări s-a diluat, transformând motivele în decorație pură.

Tot în această secțiune, am făcut trimitere la tratatul antic, *Zece cărți de arhitectură*, al arhitectului roman contemporan cu Cezar și Octavian Augustus, Marcus Pollio Vitruvius, care, după ce a fost descoperit în 1414, a reprezentat, până la începutul veacului al XX-lea, un reper teoretic de seamă în devenirea arhitecturală a Europei. Principiile enunțate în lucrarea lui Vitruvius, conform cărora decorația fațadei, tipologia arhitecturală și poziționarea imobilului trebuie să reflecte atât statutul comanditarului, cât și funcția îndeplinită de construcție și-au menținut actualitatea în configurarea proiectelor arhitecturale continentale subordonate moștenirii culturii plastice greco-latine. Așadar, din Renaștere și până la debutul secolului al XX-lea, decorația arhitecturală, deși definită ca subordonată față de structura arhitecturală, a fost investită cu rolul de comunica informații despre clădire.

În continuare, am ilustrat că, spre sfârșitul veacului al XIX-lea, atitudinea față de fenomenul decorației se modifică în sensul recunoașterii importanței acesteia. Această mutare de perspectivă este înlesnită de lucrările unor istorici de artă ca Gottfried Semper (1803-1879), Aloïs Riegl (1858-1905), Heinrich Wölfflin (1864-1945), Wilhelm Wörringer (1881-1965) și Ernst Gombrich (1909-2001). Aceștia au reabilitat artele decorative, considerate până atunci prea vulgare din cauza utilității lor, și au oferit un instrumentar științific eficient în cercetarea domeniului ornamental. Grație contribuțiilor acestor specialiști ai artei s-a creat baza argumentativă întru definirea complexității fenomenului ornamental și al relevanței sale în sfera artistică.

În ambianța mijlocului veacului al XX-lea, marcată de expansiunea în arhitectură a funcționalismului purist, decorativul a intrat într-un con de umbră, fiind neglijat și de cercetările de profil. Ornamentalului i s-a reconsiderat capacitatea de a individualiza edificii odată cu pătrunderea ideologiei postmoderniste în domeniul edilitar. Aceasta s-a manifestat printr-o recrudescență decorativă, valorificată însă într-un registru parodic și al demontării oricăror convenții.

În pofida acestei atitudini, au apărut o multitudine de studii preocupate să reevalueze fenomenul ornamental din perspective dintre cele mai diverse, proprii unor științe recente

precum hermeneutica, istoria culturală sau semiologia. În aria eterogenă a acestor abordări actuale, s-a conturat un numitor comun referitor la capacitatea ornamentului de a-și depăși simplul rol de a pune în valoare un obiect, pentru a-și asuma o dimensiune simbolistă, care sublimează contextul cultural de proveniență.

Teza noastră s-a înscris în această paradigmă a cercetărilor contemporane, aplicând atât o abordare a decorației arhitecturale în accepția sa strictă de element formal integrat economiei materiale a construcției, cât și o tratare care mizează pe valențele sale simbolizatoare.

Astfel, în următoarea secțiune integrată capitolului al doilea, *Decorația simbolică a clădirilor de cult clujene* am analizat motivele decorative expuse pe exteriorul bisericilor, sinagogilor și edificiilor care au legătură cu asociațiile de francmasoni. De asemenea, am luat în considerare și decorul construcțiilor destinate învățământului și unor instituții de binefacere, precum azilul de bătrâni, aflate sub tutela confesiunilor catolice, reformate, luterane, respectiv unitariene. Menționăm că descifrarea semnificațiilor reprezentărilor ornamentale de pe aceste clădiri a fost facilitată de gradul ridicat de convenționalism și de transparență, pe care fiecare cult l-a imprimat la nivelul propriilor însemne simbolice. Poate mai multă discreție a manifestat sediul lojei masonice „Unio”, azi situat în Piața Avram Iancu nr. 7.

În *Rolul ornamentului arhitectural în comunicarea statutului elitelor clujene: nobilimea și burghezia* am evidențiat modul în care este instrumentalizat fenomenul arhitectural și decorativ local în relația emulativă dintre aristocratul interesat să-și conserve autoritatea și burghezul beneficiar al unui statut în plină ascensiune. Din analiza motivelor care au decorat reședințele elitei locale a reieșit că, dincolo de gustul și preferințele comanditarilor, ornamentația arhitecturală întregeste imaginea de superioritate a unui statut social. Am demonstrat că reprezentările figurative sau abstracte implicate în înfrumusețarea fațadelor, deși nu poartă amprenta excepționalității, fiind ilustrări mai mult sau mai puțin convenționale ale repertoriului clasicist, pot dezvălui înțelesuri care îndeplinesc nevoia de reprezentare a prestigiului deținut. De pildă, ghirlandele din frunze de laur și din fructe, redată în scheme seriale și simetrice, ori frizele cu capete de îngeri comunică ideea de glorie și prosperitate, respectiv de puritate.

O atenție specială am acordat stemelor care s-au regăsit pe unele imobile aflate fie în proprietatea unor aristocrați cu rangul de conte, precum cel al nobililor Nemes și Bethlen, de pe str. Mihail Kogălniceanu nr. 8, fie aparținând unor înnobilați fără titlu cum este clădirea familiei Hory, de pe bd.-ul 21 Decembrie 1989 nr. 50. Ne-am asumat acest demers descriptiv aplicat realizărilor de factură heraldică, deoarece, pe lângă valoarea lor decorativă, aceste

însemne sunt elocvente din punctul de vedere al simbolismului intenționat al reprezentărilor figurative conținute.

Ultima secțiune a acestui capitol, *Rolul ornamentului arhitectural în simbolizarea funcției utilitare a edificiilor*, s-a concentrat asupra acelor decoruri care fac trimitere la specificul și rolul instituțiilor pentru care au fost înălțate anumite clădiri. Dacă împodobirea cu simboluri creștine a edificiilor de cult perpetuează o bogată tradiție consacrată de comunitatea locală anterior veacului al XIX-lea, iar aplicarea de ornamente și steme pe exteriorul proprietăților elitelor locale continuă, de asemenea, o practică încetățenită încă din perioada medievală a orașului, expunerea unor însemne simbolice pe unele construcții utilitare este un demers inovator care reflectă modernizarea instituțională pe care Clujul și alte orașe transilvănene o traversează mai ales după momentul încheierii Pactului dualist din 1867.

În procesul de interpretare a alegoriilor, emblemelor și a altor simboluri de pe exterioarele noilor clădiri administrative, culturale, financiare și de învățământ etc. am remarcat că acestea semnalizează convențiile proprii fiecărui domeniu de activitate, ca și exigențele de progres ale societății clujene. Menționăm în această direcție doar exemplul sugestiv al măștilor redându-l pe zeul comerțului, Hermes/Mercur, de pe fațadele clădirilor cu rol bancar din Piața Unirii nr. 6 și 8.

În ultimul capitol, *Identitate locală și națională în ornamentația arhitecturală clujeană*, decorul este abordat prin prisma valențelor identitare locale și naționale.

Am arătat că, în segmentul temporal vizat de noi, când Europa a trecut printr-un amplu proces de sistematizare și modernizare urbană, arhitectura a devenit una dintre artele care are parte de o consistentă recunoaștere oficială, fiind investită cu rolul de a conferi comunităților o coerență culturală și politică. La rândul ei, plastica decorativă a edificiilor, avantajată de capacitatea de a sensibiliza publicul prin impactul vizual creat, a început să fie percepută ca o expresie a specificului unei comunități. Cazul Clujului este elocvent în ceea ce privește modul cum s-a edificat identitatea locală și statală prin apelul la decorul arhitectural.

În procesul de analiză a ornamenticii locale din această perspectivă identitară, a fost esențial să ne raportăm la cadrul istoric și social în care evoluează orașul. Astfel, am luat în considerare faptul că urbea clujeană s-a subordonat din secolul al XVIII-lea până în 1918, politicilor centralizatoare ale Monarhiei habsburgice, respectiv austro-ungare. Sistemul politic, administrativ, economic și cultural reglementat de puterea de la Viena și Budapesta se implică în transformarea urbanistică și arhitecturală a localității, servind mitului naționalității habsburgice supranaționale și naționalismului de stat maghiar.

Comparațiile între decorul arhitectural local și cel din alte orașe ale Imperiului ne-au arătat preocuparea de a crea o imagine omogenă la nivelul întregului construct statal. Am insistat prin contextualizări mai detaliate asupra consecințelor regimului dualist în ambianța clujeană. Astfel, s-a evidențiat că Budapesta, capitala maghiară – sub această denumire apare odată cu unificarea, în 1873, a celor trei orașe Pesta, Buda și Buda Veche –, a devenit centru renașterii națiunii, atrăgând în acest efort de construcție identitară și celelalte localități însemnate din segmentul ungar al dublei Monarhii. Iar Clujul, noua reședința politică și administrativă a Transilvaniei, a fost, inevitabil, implicat alături de alte orașe transilvănene, în edificarea statului național dualist maghiar.

Este de subliniat că funcția de a contribui la consolidarea identității națiunii maghiare a fost atribuită de către forurile centrale îndeosebi motivelor decorative aparținând istorismului și eclecticismului, în virtutea prestigiului cu care aceste stiluri arhitecturale au fost investite de către civilizația europeană. De altfel, din inventarierea motivelor implicate în decorarea edificiilor publice clujene, proiectate din inițiativa guvernului maghiar, au reieșit ca predominante motivele de factură clasicistă.

Firește că în acest capitol nu am trecut cu vederea expresiile ornamentale integrate *Secessionului* maghiar, cărora, în epocă, li s-a recunoscut cu greu de către autoritățile politice valoarea de reper cultural a poporului ungar.

Artizanatul folcloric maghiar, adus la cunoștința publicului de cercetările etnografice ale lui József Huszka (1854-1934), s-a oficializat treptat în conștiința publicului ca fiind reprezentativ pentru spiritul național maghiar. De aceea, arhitectul Ödön Lechner (1845-1914) l-a valorificat și l-a asumat ca mijloc de constituire a unei arhitecturi cu specific național, care

Deși realizările clujene ce poartă amprenta stilului lui Lechner se plasează în inferioritate numerică față de cele din alte localități transilvănene, ca Târgu Mureș și Oradea, analiza pe care am realizat-o decorului acestora a relevat că reinterpretările motivelor din artele aplicabile populare generează în ambianța locală, dominată de eleganța eclecticismului, efecte pitorești de mare expresivitate.

Dat fiind că sunt mult mai bine reprezentate decât ornamentele sinuoase de specific popular maghiar, motivele de pe exteriorul clădirilor în stil *Wiener Secession* au fost și acestea supuse atenției noastre. Formele lor preponderent geometrice, imprimând fațadelor o alură de austeritate ignoră, în general, dimensiunea semantică. În schimb, utilizarea lor dezvăluie cu certitudine influența culturală a Vienei, celălalt nucleu politic și administrativ al Imperiului austro-ungar.

În *Concluziile* așezate la finalul lucrării sunt prezentate rezultatele cercetării noastre.

În primul rând, am precizat că, în urma analizei și luării în evidență a repertoriului motivelor decorative, cea care este privilegiată de o mai mare reprezentare este ornamentația eclectică.

Alte concluzii au confirmat pertinenta ipotezei noastre privitoare la capacitatea ornamentului de a deține un rol simbolizator în contextul urban clujean din veacul al XIX-lea până în 1914. Instrumentarul de cercetare angajat de noi în abordarea decorului a reușit să-i descrie particularitățile stilistice, să-i identifice conținutul simbolic, în paralel cu surprinderea specificului civilizațional clujean și a celui central european în care acesta a fost integrat.

Totodată, s-au punctat și limitele legate de riscul de a supralicita componenta simbolizatoare a unor reprezentări ornamentale. Alte provocări întâmpinate au fost cele care țin de prezența semnificațiilor multiple la care sunt dispuse anumite simboluri.

În pofida faptului că, asemenea multora dintre luările de poziție ale unor teoreticieni contemporani, ne-am delimitat de abordările strict formaliste care nu-i recunosc ornamentului valențe simbolice, demersul nostru interpretativ a trebuit să țină cont de statutul sau fundamental de a potența individualitatea unei structuri arhitecturale.

Mai mult, am considerat să atragem atenția - cum am procedat, de altfel, și în conținutul propriu-zis al lucrării - că ornamentul nu este un instrument menit să comunice informații despre un cult religios, să atragă atenția asupra unui statut social însemnat ori să transpună ideologii politice. Rolul său fundamental este să imprime spațiului fizic al orașului o dimensiune estetică.

Desigur că am semnalat și posibilele viitoare direcții de studiu cu privire la tema ornamentelor arhitecturale din spațiul românesc. Una dintre acestea ar putea viza problematica decorului clujean în contextul istoric și politic de după momentul 1918, când întreaga paradigmă identitară a comunității și regiunii parcurge un proces de prefaceri ce urmăresc împlinirea noului proiect al României Mari.

Dincolo de justetea unei abordări prin raportarea la dimensiunea cronologică și topologică în care a luat naștere, ornamentul arhitectural are propriile sale legi de existență. Considerate, în general, ca fiind lipsite de prerogativele semnificării, formele decorative repetitive se sincronizează cu orizontul ideatic al unei epoci, înmagazinând spiritul unei culturi. În același timp, motivele ornamentale se pot sustrage dominației unei semnificații anume, fie prin depășirea intențiilor simbolizatoare, fie prin incapacitatea de a și le însuși. Considerăm că lucrarea noastră, *Symbolism și memorie istorică în ornamentația arhitecturală a Clujului, din secolul al XIX-lea până la începutul Primului Război Mondial*, a reușit să demonstreze această ambiguă atitudine a ornamentului față de simbolizare.

Symbolism and Historical Memory in the Architectural Ornaments of Cluj (from the XIXth Century until World War I)

Summary

Keywords: *Architectural ornament, Cluj, symbolic form, historical local context, national identity, social prestige.*

One of the criteria people often resort to when labelling a city as beautiful is its architecture. Whether chaotically dispersed, whether subjected to extreme geometrical efforts inspired by utopian fiction, whether boasting intricate decorations, or, on the contrary, exposing the interplay of volume and pure shapes, the buildings in a city do not always manage to fascinate us aesthetically. However, the very same buildings can indeed become authentic and honest interlocutors in any dialog initiated by the curious visitor or the candid onlooker who attempts to assess the surrounding space. Buildings speak volumes about the cultural horizon of the city's inhabitants, as well as of the city's socio-political-economic context.

Functioning as the enablers of various architectural styles, the ornamental elements applied on the exterior side of buildings convey, in their turn, information about the environment in which buildings reside, adding to what the actual bulk of the building cannot convey directly. Endowed with the main goal of making a building stand out, the decorative elements, which depict vegetative, zoomorphic, anthropomorphic, or geometrical shapes, carry symbolic meaning which intersects with the foundational symbolism of the building. It is important to underline that the symbolic status of decorative elements goes beyond the fact that these elements can be disposed with, reproduced elsewhere, or abundantly present in other settings. Decorative elements remain manifestations of a community's specificity.

Moreover, their figurative and abstract nature does not carry intrinsic meaning, but rather becomes symbolic only if, during the interplay between an onlooker's cultural gaze and the ornamental element, there is a common set of interpretative conventions which enables meaning to get across. Therefore, any ornamental element builds up its meaning depending on the dominant conventions and trends of a specific cultural context and depending on the interpretative strategies of the person who created the ornamental element, of the person who ordered the element made, and of the public who contemplates and consumes the element.

Nevertheless, considering that the main function of decorative elements is to draw attention, one must avoid simply attaching meaning in the absence of symbolic undertone. By contrast, the prominence given to ornamental elements, by virtue of being aesthetically independent from the architectural surface, is a trend, which, although non-canonical, correlates with the sensitive apprehensions of today's individual. To this end, the peripheral nature of decorative elements and their ambiguous nature, which mixes spectacularism with commonality, are not criteria which can discourage curiosity. In addition, this attitude can also be seen in the contemporary research paradigm which values detail and corner cases as scientific subjects.

The first half of the XXth century marks the period up until when ornamental architecture is given a decisive role in completing the general outlook of a building, a decisive aspect in the configuration of the visual identity of European urban centers. The very same period coincides with the Modernist movement for which, surprisingly enough, architecture is the art of spatial categories where ornamental elements are supposed to be excluded from surfaces. In the XIXth century and the beginning of the next, when Historism takes flight in architecture, through the rebirth of artistic movements in a *neo*-like manner (Neoclassicism, Neogothicism, Neobaroque, Neorenaissance), the decorative elements applied on facades stand out as a mandatory, contributing to the stylistic accomplishment of buildings. The same status is also shared by Eclecticism, the main architectural movement of the second half of the XIXth century. As part of this movement, ornamental elements are not confined to any form of stylistic or compositional dogmatism and rather favor the freedom to combine elements from various architectural traditions on the exterior of buildings. By passing decorative industry as a form of art, by integrating industrial techniques and habits in the act of creation, by the fact that mass production suffocates artistical artisan creations, a new movement triggers criticism around ornamental excesses and there is a growing desire to deny the classicist architectural tradition. The first attempts, in this direction, belong to movements such as *Art Nouveau*, *Style 1900* or *Secession*. These movements acclaim technological progress as the driving force which can improve the infrastructure of buildings. The relationship between ornamental elements and surfaces changes as the two are merged. The repertoire of decorative motives is expanded with elements other than the ones of Humanistic, Greek-Latin descent. Other types of innovation at ornamental level include plus-sized dimensions, simulation of vitality, ludic geometry, and austere architectural surfaces. Moving beyond the difference between Historism, and *Art Nouveau*, it is important to underline that both movements privilege ornamental elements in their relationship with surfaces. The „embellishments” which bring beauty to the buildings

erected in these styles convey values and ideas which are specific to the XIXth century and the first two decades of the next century.

The two-fold goal of decorative motives, to embellish and to convey meaning, is apparent in the ornamental elements displayed by the buildings erected in the city of Cluj, from the XIXth century up to the beginning of the First World War. During this period, the local architecture, aligned with the continental stylistic trends, assimilated, one step at a time, Neoclassicism, Historism, the Eclectic movement and *Art Nouveau*. When discussing the factors which contribute to the construction of urban moods, each of the styles mentioned above introduced their own ornamental charge which, together with the one from the XIXth century, contributed to the current aesthetical identity of the city. Moreover, the architectural and decorative specificity got synchronized with the historical context which shaped Cluj during this period. For this reason, the ornamental repertoire is not just a mere set of terse shapes and forms, but is an enabler capable of amassing symbolic content, which is indicative of the social, cultural, and spiritual reality of the Cluj community.

Our thesis *Symbolism and historical memory in the ornamental architecture of Cluj, between the XIXth century and the beginning of the First World War (Simbolism și memorie istorică în ornamentația arhitecturală a Clujului, din secolul al XIX-lea până la începutul Primului Război Mondial)* aims at identifying the symbolic dimensions of the decorative elements displayed on Cluj buildings. The analysis which focuses on the aesthetic and symbolic valences of ornamental elements is conducted for a period leading up to the year 1914, as the period after 1914 and up until 1918 consists of ample political and regional transformation, a process which culminates with Transylvania becoming part of the Great State of Romania (România Mare). Political transformations are shadowed by a shift in the aesthetic paradigm which concerns ornaments and architectural structure. Thus, starting with the first decades of the XXth century, the craft of building any edifice is driven more and more frequently by the Modernist principles of function and rationale, which will ultimately lead to a loss in decorative elements.

We consider that a discussion around the symbolism of ornamental elements surfacing in Cluj architecture, during the above-mentioned time frame, is a useful undertaking, as it clarifies specific aspects of other urban centers in Transylvania. Beyond its unique atmosphere, Cluj shares a set of features with other cities in the region, features otherwise identifiable in other settlements of Central Europe. The urban and architectural similarities rise from the cumulative effect of relatively identical factors, be they economic, social, political. Some of the specific elements of Cluj, and of other cities across Transylvania and the continent are: the

great boulevard (as per the Vienna model) acting as a hub for public buildings which are essential to daily life (theatres, banks, universities etc.), the alignment of buildings on the front side of streets, and the prominence of an embellished front view or facade. All the attempts to modernize and to systematize the city considered the way architectural decorations contributed to the visual personality of each urban space.

On another note, analyzing the sculptural architectural components in Cluj also represents a great opportunity to single out the cultural propensity shared by several ethnical communities within the same urban settlement: Romanians, Germans, Hungarians and Jews. Within the analyzed period, Cluj proves to be a multicultural city, like any other Central-Europe city. Even though politicians promote an inclusive cultural environment, in the urban local space, as well as in other cities in the region, each culture wants to superimpose its identity to the detriment of others. (The only cities where there is a true multicultural environment are Vienna and Cernăuți.) As far as the city of Cluj is concerned, Hungarian culture gets the upper hand, having the advantage of a political and administrative tradition, which dates back earlier than the XIXth century. As a result, architecture and decorative elements are both perceived in the same way literature and language are perceived, namely as the gatekeepers of the spirit of the Hungarian community. During Dualism (1867-1918) the architectural style lays great value on those ornamental elements which are representative for the Hungarian culture and the Hungarian state.

In the *Introduction (Introducere)* chapter, I presented the reasons which triggered the present scientific research. To this end, I showed that architectural ornaments cannot simply be reduced to their direct function, that of embellishing a building, but rather expanded to act as a symbol. To demonstrate this symbolic correlation, I chose the architecture present in Cluj from the XIXth century up until the two decades of the next century. I deemed it necessary to explain the reasons behind my research topic. I highlighted essential information around the general evolution of the city within the chronological limits of the chosen period.

Another aspect which is relevant for the first section of our thesis is our attempt to pinpoint the Romanian historiography which deals with the decorative elements positioned on the exterior side of buildings. We singled out the buildings which offered consistent and abundant data for our research. Beyond these contributions, we state that decorative architecture is a topic which has not benefitted from extensive study from local or national researchers.

In the same introductory part, we considered it mandatory to present the methodology we employed to identify the symbolic dimensions of Cluj architectural style. Our research

blended morphological and stylistic analysis with an in-depth inquiry into the outreach of symbolism in ornamental architecture. We explained the role played by the historical, political, social, and artistic coordinates in Cluj, between the XIXth century and the early XXth century. It was also of great value to consult dictionaries of symbols and symbol-related studies in art and beyond, to validate and unravel the nested meaning behind ornamental architecture and to show how symbols were used to distill the essential aspects of the cultural landscape in Cluj. Therefore, our research looked at whether the ornaments on buildings used symbols to emphasize social prestige, to express function or to convey a state-like or identity-like strategy. We chose these methods of investigation specific to Arts and History, but also research techniques more common for other fields of inquiry, like Anthropology, Sociology, and Semiotics.

In the first chapter, *Architectural ornaments – an important milestone in the urban modernization of Cluj (Ornamentația arhitecturală – un reper important în modernizarea urbanistică a Clujului)* we tackled the topic of outer-building decorations by looking at them through the lens of urban development, and by highlighting the situations where architectural decorations are considered an inflection point in the process of urban systematization. Moreover, we compared the urban specificity of Cluj with that of other Romanian cities, such as Sibiu, Brașov and Timișoara, and with that of other regional cities, such as Vienna, Budapest or Cernăuți), which enabled us to draw on a set of common features. One of the similarities we found is the fact that all the cities in question give prominence to building decorations. We underlined that an emphasis given to decorative elements is due to the aesthetic principles of architectural art, which, in the time frame studied by us, single out ornaments as the key feature that defines architectural styles. To this end, we described the stylistic and formal characteristics of ornaments present in the studied interval from the point of view of their contribution to the way Cluj buildings established themselves as Neoclassical, Historist, Eclectic or *Secession* artefacts.

In the second part of this chapter, we compiled the set of architectural motives present in Cluj. We did not aim at obtaining an exhaustive set, but rather a selection of the most relevant motives as per their prominence in the cultural space, and as per other criteria, such as the aesthetical principles used in decoration, and the way the European stylistic tendencies of the time were adapted locally. We also showed that some ornamental typologies can also be found in the architectural decorative style of historical periods which precede the studied period, while other typologies were borrowed from Western tradition to enrich local culture. For example, one of these elements, the mascarón, is used in the eclectic landscape of Cluj in a

myriad of variants. In addition, in the study we devoted to this symbol we showed how this pervasive element is also a versatile one.

In the second chapter, *Symbolic meaning of ornamental architectural elements in Cluj (Valențe simbolice ale ornamentației arhitecturale clujene)*, the broadest of our thesis, we focused on the main issue, namely analyzing the function of symbols in the architectural landscape of Cluj.

This chapter opens with an overview of the cultural contexts which facilitates the association of ornamental elements with symbolic meaning. One of the conclusions we reach as a result of exploring the history of European architecture is the fact that, beyond the natural predisposition of people to embellish, the pleasure of decorating objects is frequently associated with the tendency to transform the ornaments in a symbolic paradigm which engulfs religious decorum, crafts, and social hierarchies. However, throughout the evolution of architecture, the symbolic charge of some of these ornaments got diluted, leaving the architectural motives devoid of deep meaning, and confining them to the realm of mere decorations.

In the same section, we referenced the antic treaty, *Ten books of architecture (Zece cărți de arhitectură)*, by Marcus Pollio Vitruvius, a Roman architect who was contemporary with Caesar and Octavian Augustus. After being discovered in 1414, the treaty represented, up until the beginning of the XXth century, an important theoretical landmark in what later became the architectural transformation of Europe. The principles we encounter in Vitruvius' work refer to the fact that the decoration of any facade, the architectural typology, and the placement of the building must reflect both the social status of the owner, and the function of the building. These principles remain relevant for the architectural projects which derive from the Greek-Latin tradition. Therefore, from the Renaissance period up until the XXth century, ornamental architecture, although a subordinate aspect of architectural structures, is invested with the purpose of conveying information about a building.

In the following sections, we show that, by the end of the XIXth century, the general perception around decorations changes, in that ornamental architecture becomes even more important than before. This shift in perspective is supported by the works of various Art historians, such as Gottfried Semper (1803-1879), Aloïs Riegl (1858-1905), Heinrich Wölfflin (1864-1945), Wilhelm Wörringer (1881-1965) and Ernst Gombrich (1909-2001). These historians managed to rehabilitate decorative arts, which were till then considered too vulgar because of their utilitarian aspect. The contributions of these specialists lead to the foundation of studies which deal with the complexity of ornamental architecture and its relevance for Art.

The middle of the XXth century is marked by the rapid growth of pure function over decoration. As a result, decorative architecture was pushed to the side, being neglected even by specialist research. Ornaments resurfaced as elements which can provide identity to buildings after Postmodernism entered the stage. Ornamental architecture experienced a revival, but rather either to signal parody or to shatter conventions.

Despite this trend, several studies emerged, all concerned with ornamental architecture from the most diverse of perspectives, ranging from Hermeneutics, Cultural History or Semiology. In the heterogeneous space of these cultural approaches, a common denominator stood out, namely the ability of ornaments to surpass their direct role of giving value to an object. Ornaments become symbols of the cultural context they emerged from.

Our thesis is part of this contemporary research paradigm. Our research employs both a strict take on architectural decorations (ornaments being an integral part of the building), and an interpretative take which emphasizes symbolic outreach.

As a result, in the next section of the second chapter, *The symbolic decoration of religious buildings in Cluj (Decorația simbolică a clădirilor de cult clujene)*, we analyzed the decorative motives displayed on the exterior side of churches, synagogues and buildings which are connected to Freemason associations. In addition, we took a closer look at the decorative side of educational and welfare institutions, such as elderly homes found under the patronage of the Catholic, Reformed, Lutheran, or Unitarian churches. We would like to mention that unravelling the meaning associated with the ornamental elements on these buildings was facilitated by the high degree of transparency and convention that each religious order encapsulated at the level of their symbols of choice. More discretion was encountered in the case of the headquarters of the „Unio” Masonic Loge, currently located at no.7 Avram Iancu Square.

In *Ornamental architecture as a means of expressing the social status of Cluj elites – nobility and bourgeoisie (Rolul ornamentului arhitectural în comunicarea statutului elitelor clujene: nobilimea și burghezia)* we showed how the decorative component of architecture is instrumentalized in its relationship between the aristocrat interested in preserving their authority and the bourgeois as benefactive of a rising social status. After analyzing the decorative motives of local elite residences, we concluded that, beyond the taste and preferences of the people who ordered the construction, ornamental architecture rounds up the image of a superior social status. We showed that the figurative and abstract representations involved in embellishing facades can convey the idea of prestige associated with the building owner, even if these facades are not hallmarks of exceptional artistry, being more or less

conventional representations of the Classicist repertoire. For example, fruit and laurel-leaf garlands, displayed in serial and symmetrical schemes, or the angel-head friezes are associated with glory, prosperity, and purity.

We tackled the issue of emblems with a keen eye for detail. We refer here to the emblems on some buildings which were the property of either counts (such as the nobles Nemes and Bethlen, on no.8 Mihail Kogălniceanu street) or of other title-free noblemen (such as the building of the Hory family, no. 50 - 21 Decembrie 1989 Boulevard). We undertook this descriptive effort of heraldic imagery, as, in addition to their decorative value, these hallmarks are representative for the intended symbolism of the figurative representations contained therein.

The last section of this chapter, *The role of ornamental architecture in symbolizing the utilitarian function of buildings (Rolul ornamentului arhitectural în simbolizarea funcției utilitare a edificiilor)*, focused on the same decoration elements which highlight the specificity and role of the institutions which erected certain buildings. While the use of Christian symbols on religious buildings perpetuates a well-known tradition in the local community (which dates even earlier than the XIXth century), and while the usage of ornaments and emblems on the exterior side of the buildings belonging to local elites carries over from Medieval times, exposing symbols on utilitarian buildings represents an innovative trend which marks the modernization of institutions in Cluj and other Transylvania cities, especially after the Dualist Pact in 1867.

As part of the process of interpreting allegories, emblems and other symbols on the exterior side of buildings (be they administrative, cultural, financial, educational etc.), we noticed that these are aligned with the hallmarks of progress of the Cluj society and with the conventions which are specific to each field of activity. We would simply like to mention the telling example of masks which depict the God of Trade, Hermes/Mercury, on the facades of buildings which function as banks on no.6 and no.8 Unirii Square.

In the last chapter, *Local and national identity in Cluj ornamental architecture (Identitate locală și națională în ornamentația arhitecturală clujeană)*, decorations are tackled through the lens of local and national identity.

We showed that, in the time frame chosen by us, while Europe goes through an ample process of urban modernization and systematization, architecture becomes one of the arts which is widely and publicly acknowledged as an element which offers communities cultural and political coherence. In its turn, the decorative sculptural elements on buildings, which can influence the public visually, began to be viewed as a means of expressing the specific features

of a community. Cluj is a staple case of how the local identity and the state identity got consolidated through ornamental architecture.

By analyzing local architecture elements from an identity perspective, we sought it essential to draw comparisons with the historical and social environment which led to the overall development of the city. Therefore, we considered the fact that, from the XVIIIth century till 1918, Cluj was under the centralizing politics of the Habsburg monarchy and the Austro-Hungarian monarchy. The political, administrative, economic, and cultural systems are under the rule of the political powers of Vienna and Budapest, which get involved in the urban and architectural transformation of the city. As a result, the city becomes an embodiment of the Habsburg national and trans-national vein, and of Hungarian nationalism.

The comparison we draw between the local architectural decorative art and that of other cities within the Empire show that there is an ongoing concern to create and recreate a homogeneous image of the ruling state. We provide context around the consequences of the Dualist regime in Cluj. Therefore, it becomes clear that Budapest, the Hungarian capital – which receives this name in 1873, when the cities of Pesta, Buda and Old Buda get reunited into a single city – , becomes a hub of national rebirth, drawing the other major cities in the interplay of constructing the identity of the double-monarchy regime. Cluj, the new political and administrative residence of Transylvania, is, inevitably, involved, alongside other Transylvanian cities, in the consolidation of the Hungarian dualistic state.

The consolidation of the Hungarian national identity was done thorough decorative motives of Historicist and Eclectic faction, as these architectural styles were considered prestigious by European society and civilization. While creating the inventory of motives used to decorate Cluj buildings, we discovered that the Hungarian regime chose Classicist decorative elements to promote their agenda.

In this chapter we did not ignore the ornamental elements associated with Hungarian *Secessionism*, symbols which, at the time, were barely recognized as cultural hallmarks of the Hungarian people by the political authorities.

The Hungarian folkloric repertoire, as can be revealed by the ethnographic studies of József Huszka (1854-1934), became representative of the national Hungarian spirit in the public conscience. To this end, Ödön Lechner (1845-1914), famed architect, used folkloric ornamental motives to promote an architectural style driven by national specificity.

Even though the folkloric-inspired works, which bear Lechner's style, are fewer than the ones from other Transylvanian cities, such as Târgu Mureş and Oradea, the analysis we

undertook shows that these decorative elements generate quaint, expressive effects, in our local context already replete with the elegance of Eclecticism.

Since they are better represented than the intricate ornaments of Hungarian folklore, the motives present on the exterior side of buildings erected in *Wiener Secession* style were subjected to the same analysis. Their predominantly geometrical shapes, which cast an austere mood on facades, generally elude additional semantic meaning. By contrast, their usage is indicative of the cultural influence of Vienna, the other political and administrative nucleus of the Austro-Hungarian empire.

In our *Conclusions (Concluzii)* chapters, we sum up our research findings.

First, our attempt to produce a repertoire of decorative motives revealed that Eclectic ornaments are the most privileged.

Other observations confirmed our hypothesis according to which ornamental elements can act as symbols in urban context, which proves essential for Cluj as a city which greatly develops from the XIXth century up until 1914. Our research methods managed to highlight the stylistic peculiarities of ornamental architecture, to detail its symbolic underpinnings, as well as to capture the specificity of Cluj and its superset cultural space, namely the Central European space.

We also noted the risks of overcharging ornamental architecture with symbolism. Another challenge we encountered has to do with the fact that symbols can have overlapping meanings.

Even though we did adopt a strictly formal standpoint, as is the case of many contemporary theoreticians who do not adhere to the symbolic interpretation of ornamental elements, our interpretative undertaking took into account the fact that ornamental architecture can fundamentally enhance the specificity of an architectural artefact.

We believe it is important to draw attention to the fact that ornamental elements are not instruments meant to convey information about a religious cult, to indicate social status or to translate into political ideologies. The fundamental role of ornamental architecture is to enhance the urban physical space aesthetically.

We also mention other future research activities on the topic of ornamental architecture in the Romanian space. One of these research paths would be to analyze the ornamental architecture of Cluj after 1918, when the entire identity paradigm of the city goes through a transformation process which culminates with the formation of the Great State of Romania (România Mare).

Beyond the natural aspect of correlating the chronology and topology which give rise to it, ornamental architecture has its own inner life, laws, and rules. While generally considered to be lacking in meaning, repetitive decorative forms get synchronized with the ideation horizon of an era, being *de facto* repositories of cultural heritage. At the same time, ornamental motives can escape mainstream meaning, either by going beyond its symbolic underpinning, or by being unable to adhere to a specific set of symbols. We believe that our thesis, *Symbolism and Historical Memory in the Architectural Ornaments of Cluj (from the XIXth Century until World War I)* (*Simbolism și memorie istorică în ornamentația arhitecturală a Clujului, din secolul al XIX-lea până la începutul Primului Război Mondial*), managed to capture this duality, this ambiguous propensity that ornamental architecture manifests towards symbolism.

Bibliografie generală

I. Instrumente de lucru: dicționare, enciclopedii, albume, cataloage de artă, lucrări de specialitate. Surse

1. Battistini, Matilde, *Simboluri și alegorii*. București, Editura „Monitorul Oficial R.A.”, 2008.
2. Bălan, Ștefan; Mihăilescu, Nicolae Ștefan, *Lexiconul de construcții și arhitectură*. Vol. III. București, Editura Tehnică, 1988.
3. Căzan, Ileana, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*. București, Editura Silex, 1996.
4. Cernovodeanu, Dan, *Știința și arta heraldică în România*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
5. Cernovodeanu, Paul; Bușă, Daniela (coord.), *Călători străini despre Țările Române* (Serie nouă), Vol. II (1822-1830). București, Editura Academiei Române, 2005.
6. Cernovodeanu, Paul; Bușă, Daniela (coord.), *Călători străini despre Țările Române* (Serie nouă), Vol. III (1831-1840). București, Editura Academiei Române, 2006.
7. Cieger, András; Varga, Bálint (coord.), *Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában* [Știința și arta în slujba edificării națiunii maghiare]. Budapest, Osiris Kiadó, 2017.
8. Cionca, Mariana, *Stiluri și ornamente. Renașterea italiană*. Brașov, Editura Universității „Transilvania”, 2004.
9. Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, Vol. I-III. București, Editura Artemis, 1994-1996.
10. Chiș, Ancuța-Lăcrămioara, *Clujul de altădată*. Cluj-Napoca, Editura Dokia, 2016.
11. Clébert, Jean-Paul, *Bestiariu fabulos. Dicționar de simboluri animaliere*. București, Editura Artemis Cavallioti, 1991.
12. Constantin, Paul, *Dicționar universal al arhitecților*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
13. Constantin, Paul, *Mica enciclopedie de arhitectură, arte decorative și aplicate moderne*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
14. Coteanu, Ion; Seche, Luiza; Seche, Mircea, *Dicționarul explicativ al limbii române*. București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

15. De Locmaria, Contele, *Călătorie în Banat și Transilvania*, în Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române* (Serie nouă), Vol. III (1831-1840). București, Editura Academiei Române, 2006, p. 767-780.
16. Delort, Robert, *Animalele și istoria lor*. București, Editura Meridiane, 1993.
17. Derroite, Luc, *Dictionnaire de l'ornement*. Luçon, Éditions Jean-Paul Gisserot, 2012.
18. Eliade, Mircea, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*. București, Editura Humanitas, 1994.
19. Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Vol. I. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
20. Elsig, Frédéric, *Allégorie*, în *Encyclopædia Universalis* [en ligne].
URL : <https://www.universalis.fr/encyclopedie/allegorie/> (Accesat în 30.11.2021).
21. *Emlékkönyv Dr. Haller Károly működéséről : negyvenéves tanári jubileuma alkalmából* [Volum omagial despre activitatea dr.-lui Haller Károly: cu ocazia împlinirii a patruzeci de ani de profesorat]. Kolozsvár, Nyomatott Ajtai K. Albert könyvnyomdájában, 1906.
22. Ferrari, Anna, *Dicționarul de mitologie greacă și romană*. Iași, Editura Polirom, 2003.
23. Gibson, Clare, *Cum să citim simbolurile. Introducere în semnificația simbolurilor în artă*. București, Editura Litera, 2010.
24. Gy. Dávid, Gyula, *Pákei Lajos hagyatéka: egy századfordulós kolozsvári építész tervrajzai, rajztervei, gyűjteményei* [Moștenirea lui Pákei Lajos: planuri, desene, colecții ale unui arhitect clujean de la cumpăna veacurilor]. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó, 2019.
25. Huszka, József, *A régi magyar ornamentika. Válasz Hampel J. hasonló, című a megelőző számban megjelent értekezésére* [Ornamentica maghiară veche. Răspuns la adresa articolului lui Hampel J. din numărul precedent], în Cieger András, Varga Bálint (coord.), *Tudomány és művészet...* p. 166-176.
26. Huszka, József, *Magyar díszítési motívumok a Székelyföldön* [Motivele ornamentale maghiare în Secuime], Budapest, Hermit Könyvkiadó Bt., 2017.
27. Kelemen, Lajos, *Kolozsvári Kalauz* [Ghidul Clujului]. Kolozsvár, Erdélyi Kárpát Egyesület, 1903.
28. Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*. București, Editura Albatros, 1995.
29. Koronghi Lippich, Elek, *Hogyan lesz magyar architektúra?* [Cum se face arhitectura maghiară?], în Cieger András și Varga Bálint (coord.), *Tudomány és művészet ...*, p. 316-320.

30. Koch, Ursula E., *Les allégories féminines de la nation*, în *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe* [en ligne], ISSN 2677-6588, mis en ligne le 22/06/20. Permalien : <https://ehne.fr/fr/node/12185>. (Accesat în 07.09.2022)
31. Krickel, Joseph Adalbert, *Drumeție prin majoritatea țărilor, aparținând Austriei în anii 1827, 1828, până la sfârșitul lui mai 1829*, în Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române* (Serie nouă), Vol. II (1822-1830)..., p. 161-270.
32. Lechner, Ödön, *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz* [Nu avem un limbaj al formei, dar îl vom avea], în „Művészet” [„Arta”] 1906, p. 1-18. Sursa <https://www.mke.hu/lyka/05/001-18-lechner.htm> (Accesat în 6.03. 2023).
33. Leroi-Gourhan, André, *Gestul și cuvântul*, Vol. II. București, Editura Meridiane, 1983.
34. Liénard, Michel, *Fantastic Ornament*. New York, Editura Dover Publications, 2006
35. Liévaux, Pascal; de Finance, Laurence, *Ornement. Vocabulaire typologique et technique*. Paris, Éditions du Patrimoine, 2014.
36. Loos, Adolf, *Arhitectura*, în Nicolae Lascu (coord.), *Funcțiune și formă*. București, Editura Meridiane, 1989, p. 106-118.
37. Löwy, Dániel; Demeter, V. János; Asztalos, Lajos, *Kőbe írt Kolozsvár: emléktáblák, feliratok, címerek* [Clujul inscripționat în piatră: plăci memoriale, inscripții, steme]. Kolozsvár, Nis Kiadó, 1996.
38. Lyka, Károly, *Szecessziós stílus- magyar stílus* [Stilul secesion- stil maghiar], în „Művészet” [„Arta”]. Budapest, 1902.
https://www.mke.hu/lyka/01/muveszet_01_magyarstilus.htm (Accesat 2.03.2023)
39. Mauss, Marcel, *Manual de etnografie*. Iași, Editura Institutul European, 2003.
40. Ney, Béla, *Magyar építészeti stíl* [Stilul arhitectural maghiar], în Cieger András, Varga Bálint (coord.), *Tudomány és művészet...*, p. 236-244.
41. Orbán, Lajos, *Látható Kolozsvár: Orbán Lajos fotói a két világháború közötti városról* [Clujul vizibil: fotografiile lui Orbán Lajos despre orașul interbelic]. Kolozsvár, Exit Kiadó, 2018.
42. Paget, John, *Ungaria și Transilvania. Observații asupra condiției lor sociale, politice și economice*. Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2015.
43. Pastoureau, Michel, *O istorie simbolică a Evului Mediu Occidental*. Chișinău, Editura Cartier, 2004.
44. Popescu, Mircea (coord.), *Dicționar de artă: forme, tehnici, stiluri artistice. A-M; N-Z*. București, Editura Meridiane, 1995-1998.

45. Pulszky, Károly, *Iparművészt és stíl* [Artele decorative și stilul], în „Művészi Ipar” [„Industria artistică”], 1885-1886, p. 193-199.
46. Racinet, Auguste; Dupont Auberville, Auguste, *The world of ornament*, London, Publisher Taschen, 2018.
47. Sales Meyer, Franz, *Ornamentica*, Vol. I-II. București, Editura Meridiane, 1988.
48. Stella, Jacques, *Baroque ornament and designs*. New York, Dover Publications, 2015.
49. Thomas, Evelyne, *Vocabulaire illustré de l'ornement: par le décor de l'architecture et des autres arts*. Paris, Éditions Eyrolles, 2016.
50. Varga, Attila; Rus, Gabriela, *Dicționarul arhitecților din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Vol. I. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017.
51. Varga, Attila; Țigănaș, Șerban; Mitrea, Vasile; Moldovan, Nina, *Dicționarul arhitecților din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Vol. II. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2020.
52. Varner, Gary R., *Gargoyles, grotesques & green man: Ancient Symbolism in European and American Architecture*, Lulu Press, Inc., 2008.
53. Veress, Ferenc, *Kolozsvár képekben: 1859* [Clujul în imagini:1859]. Kolozsvár, s.n., 2015.
54. X, *Az Iparművészeti Múzeum és iskola új Otthona* [Inaugurarea noii clădiri a Muzeului și Școlii de Arte Aplicate], în „Vasárnapi Ujság” [„Ziarul de Duminică”] 44, 1896, 1 XI, („Ziarul de Duminică”), 44, 1896, 1 XI), p. 730. Sursa: <https://epa.oszk.hu/00000/00030/02228/pdf/02228.pdf> (Accesat în 15.03.2023).
55. Zadora, Élisabeth, *Rinceaux*, *Encyclopædia Universalis* [en ligne], URL : <https://www.universalis.fr/encyclopedie/rinceaux/> (Accesat în 16.02.2022).
56. http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/VM/ilustrate/cluj/BCUCLUJ_FCS_ILUSTR_69_65.jpg (Accesat în 5.04.2019)
57. <https://www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-kroatien-und-slavonien-horvatorszag-es-szlavonia-E25A/> (Accesat în 18.05.2020)

II. Articole. Studii în volume colective

58. Andea, Avram, *Organizarea administrativă, dezvoltarea demografică și urbanistică*, în *Istoria Clujului*. Sub redacția lui Ștefan Pascu. Cluj, s.n., 1974, p. 215-227.
59. Băldescu, Irina, *The image of Cluj/Klausenburg (1617): Historical Context and Topographical Comments*, în „Historia Urbana”, X, 2002, p. 75-94.
60. Benkő Margareta, *Probleme urbanistice ale orașului Cluj, în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă plastică”, XIV, 1967, nr. 1-2, p. 237-243.
61. Birț, Mircea Alexandru, *Note asupra istoriei francmasoneriei transilvane*, în Tudor Sălăgean, Marius Eppel (coord.), *Masoneria în Transilvania*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 295-301.
62. Bolovan, Ioan, *Cultura românească*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei. Vol. III. (de la 1711 până la 1918)*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 553-569.
63. Bolovan, Ioan și Dörner, Anton E., *Evoluția structurilor administrative și a instituțiilor locale*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei. Vol. III. (de la 1711 până la 1918)...*, p. 373-385.
64. Bonne, Jean-Claude *et. al.*, *Y-a-t-il une lecture symbolique de l'ornement?* în „*Perspective* 2010/2011-1”, Sursa : www.inha.fr, link: <http://journals.openedition.org/perspective/1206>. (Accesat în 23.01. 2018)
65. Bontemps, Sébastien, *Les trophées d'église de la chapelle royale de Versailles*, în „*Revue de l'art*”, 163, 2009, 1, p. 181-194.
66. Bunea, Aurelia; Roșca, Maria, *Instituții. Modernizare*, în *Istoria Clujului*. Sub redacția lui Ștefan Pascu. Cluj, s.n., 1974, p. 310-313.
67. Bunta, Magdalena, *Dezvoltarea social-economică*, în *Istoria Clujului*. Sub redacția lui Ștefan Pascu. Cluj, s.n., 1974, p. 201-215.
68. Ciobotaru, Dan Leopold; Andrásy, Diana Mihoc, *Decorația în arhitectura timișoreană a începutului de secol 20*, în „*Patrimonium Banaticum*”, I, 2002, p. 237-250.
69. Costea, Ionuț, *Structuri sociale*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei, Vol. II (de la 1541 până la 1711)*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 207-233.
70. Csetri, Elek, *Istoria populației Clujului în cifre*, în *Sub semnul lui Clio: omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*. Cluj, s. n., 1974, p. 70-75.
71. Csucsuj, István, *Cazul maghiarilor*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei, Vol. III (de la 1711 până la 1918)...*, p. 443-449.

72. Damian, Horațiu, *Hauszmann la Cluj: Nemiloasa piață a construcțiilor, apogeul și decăderea unui antreprenor budapestan*, în Dana Bako *et.al.* (coord.), în *Economie și Istorie. Dialog și interdisciplinaritate. In honorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 423-440.
73. Dâmboiu, Daniela, *The esoteric meaning of the Brukenthal palace decorations*, în „Brukenthal Acta Musei”, XIII, 2018, nr. 2, p. 247-279.
74. De Giorgio, Michela, *Credincioasa*, în Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (coord.), *Omul secolului al XIX-lea*. Iași, Editura Polirom, 2002, p. 101-128.
75. Dörner, Anton E, *Instituții centrale și locale*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei, Vol. III (de la 1711 până la 1918)...*, p. 31-47.
76. Enea, Constantin, *Unele aspecte ale dezvoltării industriale a Monarhiei austro-ungare între anii 1900-1914, (Cisleithania)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, II, 1972, p. 97-102.
77. Fărcaș, Tiberiu, *Povestea stupului de albine de pe clădirea „mică” a filialei clujene a Băncii Naționale Române*, în Tudor Sălăgean (coord.), *Povești despre Cluj*. Vol. III. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017, p. 189-193.
78. Frevert, Ute, *Artistul*, în Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (coord.), *Omul secolului al XIX-lea...*, p. 251-278.
79. Gellér, Katalin, *Style art nouveau-style hongrois*, în Jean-Yves Andrieux, Fabienne Chevalier, Anja Kervanto Nevanlinna (coord.), *Idée nationale et architecture en Europe 1860-1919; Finlande, Hongrie, Roumanie, Catalogne*. Presse Universitaire de Rennes. Institut national d’histoire de l’art, 2006, p. 123-131.
80. Gruson, François, *Le temple maçonnique, passé ou avenir des églises*, în Benjamin Chavardès, Phillipe Dufieux (coord.), *L’avenir des églises: état des lieux, stratégies et programmes de reconversion*. Lyon, Presse Universitaire de Lyon, 2019, p. 125-134.
81. Gyémánt, Ladislau, *Cazul evreilor*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei, Vol. III (de la 1711 până la 1918)...*, p. 460-467.
82. Gyémánt, Ladislau, *Situația politică*, în *Istoria Clujului...*, p. 185-200.
83. Gyémánt, Ladislau; Teodor, Pompiliu, *Clujul în timpul revoluției de la 1848-1849 și a regimului neoabsolutist și liberal*, în *Istoria Clujului...*, p. 265-284.
84. Guy Marica, Viorica, *Discuții pe marginea eclecticismului în arhitectura secolului al XIX-lea*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă”, XLIX, 1980, nr. 2, p. 15-18.

85. Guy Marica, Viorica, *Originea decorului cu putti în arta transilvaneană*, în „Acta Musei Napocensis”, XIII, 1976, p. 291-327.
86. Hațieganu, Alexandrina M., *Evoluția teritorială a orașului Cluj*, în „Lucrările Institutului de Geografie, VIII.” Cluj, 1947, p. 217-240.
87. Husar, Alexandru, *Signe et symbole dans l'art*, în „Analele Științifice ale Universității „AL. I. Cuza”, XXVI, 1980, p. 86-93.
88. Jakó, Klára, *Biblioteca Wolphard-Kakas*, în Kovács András (coord.), *Clujul renascentist*. Cluj-Napoca, Editura Idea Print: Gloria, 2008, p. 124-143.
89. Janowski, Maciej; Iordachi, Constantin; Trencsenyi, Balazs, *Why Bother about Historical Regions?*, în „East Central Europe”, XXXII, 2005/1-2, p. 5-59.
90. Ionescu, Grigore, *Vitruviu, teoretician al arhitecturii*, în Vitruviu, *Despre Arhitectură*. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 18-32.
91. Kovács, Zsolt, *Coloana Mariei Immaculata din Cluj. Un tip de monument central european în Transilvania barocă*, în „Historia Artium”, LV, 2010, 1, p. 7-25.
92. Lett, Matthieu; Magnusson, Carl; Marquaille, Léonie, *Avant-propos*, în Matthieu Lett, Carl Magnusson, Léonie Marquaille (coord.), *Décor et architecture (XVI-ème-XVIII-ème siècle). Entre union et séparation des arts*. Berna, Éditions Peter Lang S.A, 2020, p. 7-11
93. Maior, Liviu, *Dualismul austro-ungar*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nágler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei, Vol. III (de la 1711 până la 1918)*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 421-433.
94. Martin, Antoniu, *Aspecte ale masoneriei în România. Cazul Aradului*, în Tudor Sălăgean, Marius Eppel (coord.), *Masoneria în Transilvania*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 112-124.
95. Mărgineanu-Cârstoiu, Monica, *Studiu introductiv*, în Nicolae Lascu, Monica Mărgineanu-Cârstoiu (coord.), *Arhitectura ca artă. Premise teoretice ale arhitecturii secolului XX de la François Blondel la Camillo Boito*. București, Editura Meridiane, 1987, p. 5-58.
96. Mășan Dragoste, Emilia, *Decorația arhitecturii hoteliere din Maramureșul finalului de veac al XIX-lea*, în Simion Iuga (coord.), *Cultură și civilizație românească în Maramureș*, Vol. XI, Academia Română, Centrul de cercetări: *Cultură și civilizație românească în Maramureș*. Cluj-Napoca, 2021, Editura Risoprint, p. 178-185.
97. Mășan Dragoste, Emilia, *Hotelul - spațiu al reprezentării sociale și al identității naționale; Studiu de caz: orașul Cluj în secolul al XIX-lea și primul deceniu al veacului XX*, în „Acta Musei Porolissensis”, XLIV, 2022, p. 69-80.

98. Mățan Dragoste, Emilia, *Implicațiile ornamentului arhitectural în discursul identitar național*, în „Revista Bistriței”, XXXIII, 2019, p. 73-79.
99. Mățan Dragoste, Emilia, *Metodologia și istoriografia ornamentului arhitectural din Cluj-Napoca*, în „Historia Artium”, LXIV, 2019, p. 107-139.
100. Mățan Dragoste, Emilia, *Națiunea - arheologia unui concept*, în Simion Iuga (coord.), *Cultură și civilizație românească în Maramureș*, Vol. IX. Academia Română, Centrul de cercetări: Cultură și civilizație românească în Maramureș. Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, p. 171-177.
101. Mățan Dragoste, Emilia, *Problematica națiunii și reflecția ei în arhitectura orașului Cluj, în secolul al XIX-lea*, în „Revista Bistriței”, XXX-XXXI, 2017, p. 158-168.
102. Mândruț, Stelian, *Coriolan Petranu, doctor al Facultății de Filosofie din Viena*, în „Ars Transsilvaniae”, III, 1993, p. 185-192.
103. Medeleț, Rodica, *Ansambluri de arhitecturi „Secession” în Timișoara la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă”, XLIX, 1980, nr. 2, p. 67-69.
104. Mirel, Maria, *Contribuții privind dezvoltarea urbanistică a orașului Cluj în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, XII, 1975, p. 301-317.
105. Mitrea, Vasile, *Contribuția secolului al XIX-lea la definirea cadrului urban contemporan al Clujului*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă”, XLIX, 1980, nr. 2, p. 35-37.
106. Morariu, Tiberiu; Pascu, Ștefan, *Evoluția urbanistică a orașului Cluj*, în „Buletin Științific”, Secția de Geologie și Geografie, II, 1957, nr. 1, p. 47-71.
107. Munoz, Sarah, *Les portraits en médaillon sculptés dans l'architecture de la Renaissance: regards croisés entre la France méridionale et l'Espagne*, în Julien Lugand (coord.), *Les échanges artistiques entre la France et l'Espagne (XV-ème - fin XIX-ème siècles)*. Perpignan, Presses universitaires de Perpignan, 2012, p. 165-182.
108. Nagy, Robert, *Liberalism și modernizare economică la maghiari în secolul al XIX-lea*, în Teodor Pavel (coord.), *Opțiuni politice la popoarele central-est europene în secolul al XIX-lea*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 242-262.
109. Neamțu, Undina, *Un important monument neo-gotic în Cluj-Napoca-palatul Széky*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă”, XLIX, 1980, nr. 2, p. 40-43.

110. Nemoianu, Virgil, *Cazul etosului central-european*, în Adriana Babeți, Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală: Nevroze, dileme, utopii*. Iași, Editura Polirom, 1997, p. 164-194.
111. Nicoară, Toader, *Istoria și memoria*, în „Revista Bistriței”, XXX-XXXI, 2016-2017, p. 241-246.
112. Oprescu, Marcela, *Decorul sculptural al fațadelor, între artă și influența comenzii sociale (secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX)*, în „Analele Banatului, Arta, Serie Nouă”, II, 1997, p. 143-149.
113. Payne, Alina, *L'ornement architectural : du langage classique des temps modernes à l'aube du XXe siècle*, în „Perspective” 2010/2011-1”. Sursa: www.inha.fr, link : <https://www.inha.fr/fr/ressources/publications/publications-periodiques/perspective/perspective-2010-2011-1-ornement.html> . (Accesat în 23.01.2019).
114. Pecican, Ovidiu, *Leul mănăsturean*, în <https://ovidiupecican.wordpress.com/2011/12/14/leul-de-la-calvaria-manastur-cluj/> (Accesat în 12.06.2021).
115. Porumb, Marius, *Arta*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei, Vol. III (de la 1711 până la 1918)*..., p. 599-606.
116. Roșca, Maria, *Dezvoltarea economică, socială și demografică a orașului (1867-1914)*, în *Istoria Clujului*. Sub redacția lui Ștefan Pascu. Cluj, s.n., 1974, p. 285-309.
117. Sabău, Nicolae, *Iconografia decorului plastic al palatului Bánffy din Cluj-Napoca*, în „File de istorie”, IV, 1976, p. 483-498.
118. Sălăgean, Tudor, *Repere pentru o istorie a francmasoneriei clujene în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, în Tudor Sălăgean, Marius Eppel (coord.), *Masoneria în Transilvania*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 93-98.
119. Strâmbu, Mihaela, *Preocupări de integrare volumetrică a arhitecturii secolului al XIX-lea în Cluj-Napoca*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă”, XLIX, 1980, nr. 2, p. 38-40.
120. Strâmbu, Mihaela, *Arhitectura civilă secesionistă în Cluj-Napoca I*, în „Acta Musei Napocensis”, XVII, 1980, p. 791-810.
121. Strâmbu, Mihaela, *Arhitectura civilă secesionistă în Cluj-Napoca II*, în „Acta Musei Napocensis”, XVIII, 1981, p. 651-659.
122. Székely, Miklós, *Attila peste oraș: Fațada principală a fostului Muzeu Secuiesc al Industriei din Târgu Mureș. Grup de sculpturi proiectate de József Róna*, în Sándor

- Berecki, Zalán Győrfi, Janos Orbán (edit.), în „Marisia-Archaeologia, Historia, Patrimonium”, 2021, p. 211-229.
123. Székely, Miklós, *Programul unei vieți: rolul lui Lajos Pákei în înființarea Muzeului Industrial și a Școlii Industriale din Cluj*, în „Historia Artium”, LXVI, 1/2021, p. 115-154.
124. Szekeres, Attila István, *Stemele de alianță pe monumente din județul Covasna*, în „Monumentul XV”, 2014, p. 641-663.
125. Szekeres, Attila István, *Stemele din incinta Muzeului Național Secuiesc*, în „Acta Terrae Fogarasiensis IV”, 2015, p. 183-212.
126. Szekeres, Attila István, *Ținutul pădurilor, ținut al stemelor*, în „Monumentul”, XIV, 2013, p. 36-62.
127. Sullivan, Louis H., *Ornamentul în arhitectură*, în Nicolae Lascu (coord.), *Funcțiune și formă*. București, Editura Meridiane, 1989, p. 54-60.
128. Teodor, Pompiliu; Gabor, Ioan, *Dezvoltarea culturii*, în *Istoria Clujului...*, p. 227-246.
129. Țoca, Mircea, *Barocul și neoclasicismul clujean*, în *Istoria Clujului...*, p. 247-262.
130. Țoca, Mircea, *Despre fațada bisericii ortodoxe de pe strada Petru Groza din Cluj*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 551-558.
131. Țoca, Mircea, *Despre plastica fațadelor în arhitectura laică clujeană din perioada barocului târziu*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 471-482.
132. Țoca, Vlad, *Reperete metodologice ale operei lui Coriolan Petranu*, în Nicolae Sabău (coord.), *Istoria artei la Universitatea din Cluj. Vol. I (1919-1987)*. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 333-352.
133. Truță, Horia, *Monumentul Libertatea*, în <https://bibliotecaarad.ro/monumentul-libertatea/> (Accesat în 19.05.2022).
134. Varga, Attila, *Dincolo de zidul suspiciunii. Francmasoneria maghiară: trecut, prezent, viitor*, în Tudor Sălăgean, Marius Eppel (coord.), *Masoneria în Transilvania...*, p. 66-93.
135. Varga, Attila, *Pákei Lajos, arhitectul Mason al „Clujului verde”*, în Dana Bako et al. (coord.), *Economie și Istorie. Dialog*, p. 415-422.
136. Veress, Enikő, *Modernizare și îmburghezire în Clujul secolului al XIX-lea*, în Ioan Bolovan, Sorina Bolovan (coord.), *Schimbare și devenire în istoria României*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 591-601.
137. Wagner, Otto, *Arhitectura modernă*, în Nicolae Lascu (coord.), *Funcțiune și formă*. București, Editura Meridiane, 1989, p. 61-75.

III. Sinteze de teoria și istoria artei

138. Baltrušaitis, Jurgis, *Forme, deformări: stilistica ornamentală în sculptura romanică*. București, Editura Meridiane, 1989.
139. Battisti, Eugenio, *Antirenașterea*, Vol. II. București, Editura Meridiane, 1982.
140. Bazin, Germain, *Clasic, baroc și rococo*. București, Editura Meridiane, 1970.
141. Besançon, Alain, *Imaginea interzisă. Reprezentări ale divinului*. București, Editura Humanitas, 1996.
142. Brilliant, Richard, *Arta romană de la Republică la Constantin*. București, Editura Meridiane, 1973.
143. Chamoux, François, *Civilizația elenistică*. București, Editura Meridiane, 1985.
144. Choay, Françoise, *Pentru o antropologie a spațiului*. București, s.n., 2011.
145. Criticos, Mihaela, *Ornamentul-temă și variațiuni*. București, Editura Universitară „Ion Mincu”, 2005.
146. Dittman, Lorenz, *Stil, simbol, structură. Studii despre categorii de istoria artei*. București, Editura Meridiane, 1988.
147. Duncan, Alaistar, *Art Déco*. London, Publisher Thames-Hudson, 1989.
148. Geertz, Clifford, *Interpretarea culturilor: eseuri alese*. Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014.
149. Focillon, Henri, *Viața formelor*. București, Editura Meridiane, 1995.
150. Gombrich, Ernst, *Il Senso dell'ordine: studio sulla psicologia dell'arte decorative*. Torino, Giulio Einaudi, 1984.
151. Grigorescu, Dan, *Constelația gemenilor*. București, Editura Meridiane, 1979.
152. Grimal, Pierre, *Le siècle d'Auguste*. Paris, Presse universitaire de France, 1985.
153. Hannestad, Niels, *Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic și mesaj*, Vol. I. București, Editura Meridiane, 1989.
154. Harouel, Jean Louis, *Istoria urbanismului*. București, Editura Meridiane, 2001.
155. Hillaire, Norbert, *La réparation dans l'art*. Paris, Éditions Scala, 2019.
156. Honour, Hugh, *Neoclasicismul*. București, Editura Meridiane, 1976.
157. Koselleck, Reinhart, *Conceptele și istoriile lor*. București, Editura Art, 2009.
158. Luigi, Gilbert, *Arhitectura în Europa din Evul Mediu până în secolul XX*. Iași, Editura Institutul European, 2000.

159. Mărgineanu-Cârstoiu, Monica, *Romantismul în arhitectură*. București, Editura Meridiane, 1990.
160. Melvin, Jeremy,.....*Isme. Să înțelegem stilurile arhitecturale*. București, Editura Rao, 2006.
161. Mignot, Claude, *Grammaire des immeubles parisiens. Six siècles de façades du Moyen Âge à nos jours*. Paris, Éditions Parigramme, 2004.
162. Mignot, Claude, *L'architecture du XIXe siècle*. Paris, Éditions du Moniteur, 1983.
163. Moles, Abraham, *Psihologia Kitsch-ului. Arta Fericirii*. București, Editura Meridiane, 1980.
164. Moreux, Jean Charles, *Histoire de l'architecture*. Paris, Presse universitaire de France, 1964.
165. Patrulius, Radu R., *Locuința în timp și spațiu*. București, Editura Tehnică, 1975.
166. Piatkowski, Adelina, *O istorie a Greciei antice*. București, Editura Albatros, 1988.
167. Picon, Antoine, *L'Ornement architectural. Entre subjectivité et politique*. Lausanne, Presse polytechniques et universitaires romandes, 2016.
168. Renault, Christophe; Lazé, Christophe, *Les Styles de l'architecture et du mobilier*. Luçon, Éditions Jean-Paul Gisserot, 2006.
169. Riegl, Alois, *Istoria artei ca istorie a stilurilor*. București, Editura Meridiane, 1998.
170. Ruskin, John, *Însemnări despre artă*. București, Editura Meridiane, București, 1968.
171. Sedlmayr, Hans, *Pierderea măsurii*. București, Editura Meridiane, 2001.
172. Semper, Gottfried, *Du style et de l'architecture. Écrits, 1834-1869*. Marseille, Éditions Parenthèses, 2007.
173. Soulillou, Jacques, *Le décoratif*. Paris, Éditions Klincksieck, 2016.
174. Summerson, John, *The classical language of architecture*. London, Editions Thames-Hudson, 1980.
175. Sutton, Ian, *L'architecture occidentale de la Grece à nos jours*. Paris, Éditions Thames-Hudson, 2001.
176. Teodorescu, Aurel, *Arhitectură și stil. Evoluția stilurilor în arhitectura europeană*. București, Editura Meridiane, 1974.
177. Tschudi-Madsen, Stephan, *Art Nouveau*. București, Editura Meridiane, 1977.
178. Vitruviu, *Despre Arhitectură*. București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1964.
179. Wörringer, Wilhelm, *Abstracție și intropatie și alte studii de istorie a artei*. București, Editura Univers, 1970.

180. Zevi, Bruno, *Codul anticlasic (limbajul modern al arhitecturii)*. București, Editura Paideia, 2000.
181. Zevi, Bruno, *Cum să înțelegem arhitectura. Studiu asupra interpretării arhitecturii ca spațiu*. București, Editura Tehnică, 1969.

IV. Lucrări generale. Sinteze istorice

182. Adăniloiaie, Nichita; Berindei, Dan, *Istoria Românilor: Constituirea României Moderne (1821-1878)*. Vol. VII, Tom I. București, Editura Enciclopedică, 2003.
183. Agrigoroaiei, Ion; Platon, Gheorghe, *Istoria Românilor: De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, Vol. VII, Tom II. București, Editura Enciclopedică, 2003.
184. Anderson, Benedict, *Comunități imaginate: reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*. București, Editura Integral, 2000.
185. Andreescu, Gabriel, *Națiuni și minorități*. Iași, Editura Polirom, 2004.
186. Babeți, Adriana; Ungureanu, Cornel (coord.), *Europa centrală: Memorie, paradis, apocalipsă*. Iași, Editura Polirom, 1998.
187. Babeți, Adriana; Ungureanu, Cornel (coord.), *Europa Centrală: Nevroze, dileme, utopii*. Iași, Editura Polirom, 1997.
188. Bechtel, Delphine; Galmiche, Xavier (coord.), *Les villes multiculturelles en Europe Centrale*. Paris, Éditions Bélin, 2008.
189. Berend, T. Iván; Ránki, Görgy, *Social structure, East Central Europe in the 19th and 20th centuries*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
190. Carpentier, Jean ; Lebrun, François, *Istoria Europei*. București, Editura Humanitas, 1997.
191. Eckhart, Ferenc, *Introduction à l'histoire hongroise*. Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion, 1928.
192. Elias, Norbert, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice*. Iași, Editura Polirom, 2002.
193. Elias, Norbert, *Societatea de curte*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011.

194. Gellner, Ernest, *Naționalismul*. București, Editura Librom Antet, 2001.
195. Hanák, Péter, *The Garden and the Workshop; Essays on the cultural history of Vienna and Budapest*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1998.
196. Hobsbawm, Erich John, *Era capitalului: 1848-1875*. Chișinău, București. Editura Cartier: Codex 2000, 2002.
197. Hobsbawm, Eric John, *Era Imperiului: 1875-1914*. Chișinău, București. Editura Cartier: Codex 2000, 2002.
198. Hobsbawm, Erich John, *Era revoluției: 1789-1848*. Chișinău, București. Editura Cartier: Codex 2000, 2002.
199. Johnston, William M., *Spiritul Vienei; O istorie intelectuală și socială (1848-1938)*. Iași, Editura Polirom, 2000.
200. Kedourie, Ellie, *Nationalism*. Malden Mass: Oxford, Blackwell Publishing, 2008.
201. Köpeczi, Béla, *Histoire de la Transylvanie*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
202. Lăcătuș, Adrian, *Modernitatea conservatoare, aspect ale culturii Europei Centrale*. Brașov, Editura Universității „Transilvania”, 2009.
203. Le Rider, Jacques, *Europa Centrală sau paradoxul fragilității*. Iași, Editura Polirom, 2001.
204. Le Rider, Jacques, *Mitteuropa*. Iași, Editura Polirom, 1997.
205. Le Rider, Jacques, *Modernitatea vieneză și crizele identității*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1995.
206. Mitu, Melinda; Mitu, Sorin, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*. Iași, Editura Polirom, 2014.
207. Montanari, Massimo, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*. Iași, Editura Polirom, 2003.
208. Platon, Alexandru-Florin, *Geneza burgheziei în Principatele Române: a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
209. Pollack, Michael, *Viena 1900. O identitate rănită*. Iași, Editura Polirom, 1998.
210. Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan (coord.), *Istoria României – Compendiu*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2004.
211. Poráczky, Rozália, *Cultura și societatea maghiară în Transilvania, în secolul al XIX-lea. Presa și tipăriturile maghiare din Transilvania și problematica culturală*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013.

212. Radosav, Doru, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs și reprezentare*. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană: Dacia, 2002.
213. Schorske, Carl E., *Viena, fin-de-siècle: politică și cultură*. Iași, Editura Polirom, 1998.
214. Smith, Anthony David, *Naționalism și modernism: un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*. Chișinău, Editura Epigraf, 2002.
215. Thiesse, Anne-Marie, *Crearea identităților naționale. Secolele XVIII-XX*. Iași, Editura Polirom, 2000.

V. *Lucrări de specialitate*

V.1. *Arhitectura și urbanismul național și regional. Ghiduri de orașe*

216. Alofsin, Anthony, *When Buildings Speak: Architecture as Language in the Habsburg Empire and Its Aftermath, 1867-1933*. Chicago, The University of Chicago Press, 2006.
217. Arion, Gheorghe, *Sculptura gotică din Transilvania. Plastica figurativă din piatră*. Cluj, Editura Dacia Cluj, 1974.
218. Benkő Nagy Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben* [Renaștere și baroc în Transilvania]. București, Kriterion Könyvkiadó, 1970.
219. Benkő Nagy, Margit, *Stílusok, művek, mesterek: művészettörténeti tanulmányok* [Stiluri, arte, artiști: studii de istoria artei]. București, Editura Kriterion, 1977.
220. Carabela, Octavian *et.al.*, *Cernăuți. Arhitectura europeană. Arhitectura românească, 1860-1940*. București, Editura Simetria, 2018.
221. Comșa, Dimitrie, *Din ornamentica română: album artistic reprezentând 284 broderii și țesături după originale țărănești: 40 tabele colorate și text explicativ*. Sibiu, Editura Comitetului Reuniunii Agricole Române, 1904.
222. Constantin, Paul, *Arta 1900 în România*. București, Editura Meridiane, 1977.
223. Cucu, Vasile, *Orașele României*. București, Editura Științifică, 1970.
224. Curinschi, Gheorghe, *Centrele istorice ale orașelor*. București, Editura Tehnică, 1967.
225. Curinschi-Vorona, Gheorghe, *Istoria arhitecturii în România*. București, Editura Tehnică, 1981.
226. Dános, Miklós, *Târgu-Mureș. Mic îndreptar turistic*. București, Editura Meridiane, 1966.

227. Duşa, Traian, *Palatul Culturii din Tîrgu Mureş*. Bucureşti, Editura Meridiane, 1970.
228. Florescu, Carmen, *Arhitectura eclectică a imobilelor de raport cu funcţiuni dedicate locuirii din Transilvania, de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie şi Filozofie, Cluj-Napoca, 2015.
229. Földes, Mária, *Case decorate*. Budapest, Municipio Kiadó, 1993.
230. Glück, Jenő, *Arad: ghid de oraş*. Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1982.
231. Guy Marica, Viorica; Ţoca, Mircea, *Curs de istoria artei româneşti. Secolele XVIII-XIX. Pentru Uzul studenţilor*. Cluj-Napoca, 1981.
232. Hârcă, Rodica, *Oradea-decoraţii „Art Nouveau”*. Oradea, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2007.
233. Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României*. Bucureşti, Editura Meridiane, 1982.
234. Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii în România. De la sfârşitul veacului al XVI-lea până la începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XX-lea*, Vol. II. Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1965.
235. Ispir, Mihai, *Clasicismul în arta românească*. Bucureşti, Editura Meridiane, 1984.
236. Ivanciuc, Teofil, *Sighetu Marmăţiei: ghid cultural artistic*. Sighetu Marmăţiei, Editura Echim, 2007.
237. Lanevschi, Gheorghe, *Aradul vremurilor de mult apuse (1834-1914)*. Arad, Editura Polis, 2005.
238. Lupu, Mircea, *Şcoli naţionale de arhitectură*. Bucureşti, Editura Tehnică, 1977.
239. Marcu-Lapadat, Marius, *Feţele ornamentului. Arhitectura bucureşteană în secolul XX*. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2003.
240. Marian, Daniela Georgeta, *Semantica ornamentului 1900 în arhitectura din Crişana şi Banat*. Bucureşti, Editura Matrix Rom, 2011.
241. Moldovan, Mircea Sergiu; Costin, Alexandru, *Lăcaşuri de cult evreieşti din România*. Cluj-Napoca, Editura U.T.Press, 2012.
242. Moravánszky, Ákos, *Competing Visions: Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918*. Cambridge, Massachusetts, London, The MIT Press, 1998.
243. Oprea, Petre, *Sculpturi decorative pe clădiri bucureştene*. Bucureşti, Editura Maiko, 2004.
244. *Oradea-Bihor: ghid turistic 2006-2007*. Oradea, Editura Duran's, 2006.

245. Pașca, Mircea, *Oradea 1900. Un ghid de arhitectură*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2021.
246. Petranu, Coriolan, *Arta românească din Transilvania*. Sibiu, Editura Cartea Românească din Cluj, 1943.
247. Petranu, Coriolan, *Rolul istoricului de artă român din Transilvania*. București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1924.
248. Popescu, Carmen, *Le style national roumain. Construire une nation à travers l'architecture, 1881-1945*. Rennes, Presse Universitaire-București, Editura Simetria, 2004.
249. Prokopovych, Markian, *Habsburg Lemberg. Architecture, public space and politics in the Galician Capital, 1772-1914*. West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 2009.
250. Sabău, Nicolae, *Metamorfoze ale barocului transilvan. Sculptura*. Vol. I. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002.
251. Sebestyén, Gheorghe, *O pagină din istoria arhitecturii României, Renașterea*. București, Editura Tehnică, 1987.
252. Sebestyén, Gheorghe; Sebestyén, Vasile, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963.
253. Sisa, József, *Motherland and Progress. Hungarian Architecture and design 1800-1900*. Basel, Birkhauser Verlag, 2016.
254. Szekély, Gabriel, *Cultura central-europeană reflectată în evoluția gândirii arhitecturale și urbanistice (1700-1945). Studiu de caz: Timișoara și Arad*. Timișoara, Editura Eurostampa, 2011.
255. Șerbănescu, Mircea, *Timișoara: mic îndreptar turistic*. București, Editura Meridiane, 1964.
256. Țurlea, Cristina, *Simboluri în arhitectura palatelor financiar- bancare. 9 secole de arhitectură în 666 de imagini*. București, Editura Meronia, 2020.

V.2. Istorie, arhitectură și urbanism clujean. Ghiduri ale orașului Cluj

257. Agachi, Mihaela Ioana Maria, *Clujul modern: aspecte urbanistice*. Cluj-Napoca, Editura U.T. Press, 2009.
258. Asztalos, Lajos, *Kolozsvár épített kincsei [Comorile construite în Cluj]*. Kolozsvár, Studium Kiadó, 2016.

- Bodea, Gheorghe; Fodor, László; Vajda, Ladislau, *Clujul-pagini de istorie revoluționară: 1848-1971 (oameni, fapte, locuri)*. Cluj, s.n., 1971.
259. Bogosavlievici, Vladimir-Alexandru, *O istorie povestită a Clujului. În dialog cu Daniel Moșoiu*. Cluj-Napoca, Editura Arcadia Media, 2021.
260. Bogosavlievici, Vladimir-Alexandru, *Re-descoperim Clujul/Re-discovering Cluj*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017.
261. Borteș, Petru, *Călăuza orașului Cluj și a împrejurimilor sale*. Cluj, Tipografia Dr. Sebastian Bornemisa, 1923.
262. Ciorca, Ioan, *Așezăminte de cult și de cultură din Cluj-Napoca*. Cluj-Napoca, Editura Napoca Nova, 2016.
263. Ciorca, Ioan, *Palate clujene și așezăminte de patrimoniu*. Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2017.
264. Csapó, Emőke, *Viața cotidiană a aristocrației clujene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filozofie, 2012.
265. Gaál, György, *Ghidul turistic, istoric și cultural al Clujului*. Cluj-Napoca, Editura Tortoma-Asociația Kolozsvár Társaság, 2014.
266. *Istoria Clujului*. Sub redacția lui Ștefan Pascu. Cluj, s.n., 1974.
267. Jakab, Elek, *Istoria Clujului*, Vol. I-V. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017-2020.
268. Lazăr, Victor, *Clujul*. București, Editura Cultura Națională, 1923.
269. Lukács, József, *Clujul gotic*. Cluj-Napoca, Editura Biblioteca Apostrof, 2007.
270. Lukács, József, *Povestea „orașului-comoară”; Scurtă istorie a Clujului și a monumentelor sale*. Cluj-Napoca, Editura Biblioteca Apostrof, 2005.
271. Lupescu, Radu, *Mátyás Király szülőháza* [Casa natală a regelui Matei]. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum- Egyesület Kiadó, 2012.
272. Marica, Viorica, *Biserica Sf. Mihail din Cluj*. București, Editura Meridiane, 1967.
273. Mureșanu, Camil (coord.), *Clujul: scurtă istorie*. Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2009.
274. Orosz, Ferenc, *Kolozsvári Kalauz* [Ghidul Clujului], 1933.
Sursa:<http://mek.oszk.hu/16800/16897/16897.pdf> (Accesat în 19.01.2019).
275. Pál, Emese; László, Miklós, *Szecesszió Kolozsváron* [Secessionul la Cluj]. Kolozsvár, Kolozsvár Társaság Kiadó, 2016.
276. Pascu, Ștefan; Marica, Viorica, *Clujul medieval*. București, Editura Meridiane, 1969.

277. Pascu, Ștefan *et.al.*, *1850 - Clujul istorico-artistic*. Cluj-Napoca, s.n.,1974.
278. Rus Cacovean, Ioana, *Centrul istoric al municipiului Cluj-Napoca: catalogul monumentelor istorice*. Cluj-Napoca, Editura Qual Media, 2013.
279. Sas, Péter, *A római katolikus egyház szerepe Kolozsvár építészettörténetében* [Rolul bisericii catolice în istoria arhitecturii clujene]. Kolozsvár, Verbum Kiadó, 2011.
280. Sas, Péter, *Kós Károly művészete* [Arta lui Kós Károly]. Budapest, Noran Kiadó, 2004.
281. Sas, Péter, *Marianum: a 100 éves római katolikus tan-és leánynevelő intézet emlékezete (1911-2011)* [Marianum: centenarul instituției romano-catolice de educație și învățământ pentru fete] . Kolozsvár, Verbum Kiadó, 2011.
282. Sălăgean, Tudor (coord.), *Povești despre Cluj*, Vol. I-V, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016-2019.
283. Țoca, Mircea, *Clujul baroc*. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983.
284. Vais, Gheorghe, *Arhitectura Clinicilor Universitare din Cluj (1886-1903)*. Cluj-Napoca, U.T. Press, 2007.
285. Vais, Gheorghe, *Biblioteca Centrală Universitară Cluj (1906-1909)*. Cluj-Napoca, Editura Alma Mater, 2006.
286. Vais, Gheorghe, *Clujul eclectic. Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867-1918)*. Cluj-Napoca, U.T. Press, 2009.
287. Varga, Attila, *De la sunet de pian la Hi-Tech. Fabrica de mobilă „Libertatea”*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016.

VI. Webografie

288. <https://transilvaniareporter.ro/coltul-secret/trei-biserici-bob-transilvania/>
289. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9201.pdf
290. <https://erdelyikronika.net/2019/03/31/kolozsvari-szecesszios-iskolak-es-akik-mogottuk-alltak/>
291. <https://ovidiupecican.wordpress.com/2011/12/14/leul-de-la-calvaria-manastur-cluj/>
292. <https://www.universalis.fr/encyclopedie/rinceaux/>
293. https://www.meubliz.com/definition_abecedaire/c/
294. www.inha.fr
295. <https://www.inha.fr/fr/ressources/publications/publications-periodiques/perspective/perspective-2010-2011-1-ornement.html>

296. <http://journals.openedition.org/perspective/1206>.
297. <http://mek.oszk.hu/16800/16897/16897.pdf>
298. <https://ehne.fr/fr/node/12185>
299. <https://bibliotecaarad.ro/monumentul-libertatea/>
300. https://www.mke.hu/lyka/01/muveszet_01_magyarstilus.htm
301. <https://www.mke.hu/lyka/05/001-18-lechner.htm>
302. <http://referinte.transindex.ro/enciclopedie/mobil/articoletematice/articol.php?id=117>
303. <https://epa.oszk.hu/00000/00030/02228/pdf/02228.pdf>
304. <https://www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-kroatien-und-slavonien-horvatorszag-es-szlavonia-E25A/>
305. <https://docplayer.hu/106769822-Kolozsvar-regi-terkepei-es-georeferalasuk.html>
306. <https://kepeslapok.files.wordpress.com/2011/10/0897.jpg>
307. https://kepeslapok.files.wordpress.com/2011/10/117_001.jpg
308. <https://referinte.transindex.ro/enciclopedie/monument.php?id=330>
309. <https://kepeslapok.wordpress.com/2011/10/22/kolozsvar/kolozsvarref-1911/>
310. <https://destepti.ro/biserica-unitariana-din-cluj-napoca-cluj/>
311. <https://kepeslapok.wordpress.com/2011/10/22/kolozsvar/#jp-carousel-8522>
312. https://kepeslapok.wordpress.com/2011/10/22/kolozsvar/kolozsvarmatyaszul_hazaq/
313. <https://whichmuseum.com/museum/hungarian-national-museum-budapest-7382>
314. <https://ana-maria-catalina.blogspot.com/2011/01/cluj-napoca-str-mihail-kogalniceanu.html>